

մըն է սար՝ առանց որոշ սպացուցի: Յամենայն դէպս շարժակ շատ լաւ կրնայ ի վերջոյ հին ԸԼԼԼ. (Թերեւս նաեւ Ե գարե՛ն):

Լեզուի մասին կրնայինք վերջապէս յիշել շարք մ'աստիճանաց որ այս կամ այն կողմանէ մտադրութեան արժանի են: Այսպէս ըստ ինքեան շատ լաւ կրնայ ըլլալ «զի շարժում մասնիչ եղբարց մերոց», (ՓԲ, 10) = *χαταεβλγθη* *δ* *κατήγορ* եւն. վասն զի շարժակ կրնար այսպէս եւ այս իմաստով ալ գործածուիլ: Բայց քիչ մ'նաքը գրուած է՝ «Յորժամ ետես վերջապէն զինչո՞մս յերկիր», (ՓԲ, 10.) = *εβλγθη* *εις* *την* *γην*. Նախաներստեսներ կանոնաւորապէս երկու տեղն ալ նոյն բառով կը բացատրէ՝ «զի ակնա շարժաւանս եղբարց մերոց... յորժամ ետես վերջապէն թէ ակնա յերկիր», (= Ներս., Թ. 55 վերջն այսպէս՝ «... եւ յորժամ ետես եթէ անկաւ յերկիր վերջապէն»), Լաւագոյ՞ք է հոս նոյնպէս Նախաներստեսներ՝ «լարեմ», քան նորագիւտ բնագրին մտնել: Ընդհանրապէս նորագիւտը իր սիրէ թարգմանել «մասնիչ», նաեւ ուրիշ տեղեր (= *διαβολος*) թէեւ գունէ անգամ մը չէ մտցած հնոց՝ «բանստրու՛ն», — նորագիւտը կ'ըսէ գարձակալ «Եւ յայնչոց մեծնա բարբառով», (ՓԳ, 18) = *εφωδω* *σ* *ε* *κρουση* *μεγαλη*. զոր միւս իմաստ գրութիւնք թարգմանած են՝ Նախաներս. «Եւ ուղղութիւն ի ձայն մեծ», եւս Ներս. «ուղղութիւն ի ձայն մեծ», «Չայնել», ի հարկէ հնագոյն է, եւ ի վերջոյ կրնար գրուիլ յունական նոյն բայը թարգմանելու համար, թէեւ անլի բնական

1 Հմտ. այսպէս (ՓԲ, 9) «անկա վերջապէ մեծ, աւել առաջին, որ Ե մտնել եւ ինչիւնչեան իս ստրուտայ, որ մշտնադարձանէ քանից որ անկապ — յն. միայն *δ* *καλοουμενος* *διαβολος* *και* *δ* *οτανωσ*. ուր ուշքի կը գործէ արթնալ «եւ բեկզկերուչ» զոր յայն օրինակը չունին, եւ հայ իմաստը թեանց սեղհակալ է. արդէն Նախաներստեսն ունի՝ «Եւ անկա վերջապէ մեծ, աւել առաջին որ անաւանալ կոչ թեկնիւնալ եւ ստատանայ եւս — Ներս. (Թ. 71 բեզգերուչ. Թ. 55 բեկզկերուչ) — Ընդհանրապէս՝ Ի 2 միայն «մասնիչ եւ ստատանայ» *δ* *διαβολος* *και* *οτανωσ*. միշտեւ Նախաներստեսն հոս ալ կ'ըսէ՝ «Եւ ունէր վերջապէ քանն առաջին. որ է ինչն ինչիւնչեան իս ստրուտայ» Ներս. (ՁԵԳ) «Եւ ըմբանեաց զվիշտակ քառաջին, որ է իստուոյնալ եւ ստատանայ» («Ունիք» վերջապէ քանն առաջին... — Թ. 55. Իսկ Թ. 71՝ «Եւ ըմբանեաց զվիշտակ քանն առաջին, եւս») — վերջապէս Ի 10 թարգմանուած է՝ «Եւ բանստրուտն որ մտնըրեցցս քնուոց — *δ* *διαβολος* *δ* *απαντων* *αδωσ*. Նախաներստեսն կ'ըսէ հոս՝ «պարանայ որ մշտնադարձաց քնուոց — Ներս. — «Մասնիչ», նոյն իմաստով՝ Հմտ. «Լըբշտակ էր. իսկ անիկալ՝ մտնել կոչեցաւ. Իսթի», (տես ՀԲ, Բ. 215)

իմաստն ըլլալ (ինչպէս նաեւ ցարսոր ժողովրդեան բերանը) «ձայն տալու» կանխելու, մտքը: — Թողուք յիշել ուրիշները: 4 Յ. 8.

ԱՅՈՒՐԻՉՈՒԹՅԱՆ

ՀԻՆ ՀՍՈՑՑ ՑԵԳՒՈՑ ԱՆՈՒՆԵՐԸ
(Հարստութիւն)

ԳՐԵՏ Ե.

Տնդոյ անուններուն կազմութիւնը:

Տնդոյն եւ երկր կամ աշխարհի անուններ բացատրելու համար հայերէնի մէջ կը գործածուին հետեւեալ հասարակ անուններն՝ ելիլը, աշխարհ (հին պարս. *xšāθra* «պատուութիւն», պահլ. *xšāθr*, միջին պարս. *šāhr* «աշխարհ», նոր պարս. *šāhr* «աշխարհ», յետոյ՝ «բաղաբն. ՀԳ. 101) (չ. օր. աշխարհէն Հայոց, Միւրեանց, Ցարաւնոյ Յովհ. 4 թ. 96), քոր աշխարհ — գաւառ յԱՄՎ. 607, առջ 3, Իսթ. նահանգ՝ Թէնահահանգ (Provinz) եւ թէ գաւառը՝ (Kanton) իմաստով, քառաս, նաւազական՝ քառասով փառաս. 10, 3, 18, 10, յարգաւոր — լաւած՝ Տոյոց համար եղիչ. 99),

1 Հմտ. իմաստն համար ի միւր ուղծ՝ «Չայնեւս (= *βόθρον* *μοι*) առ իս քաննիպիս սր Յուպոյ... եւ քանց Անտայի նայնել (βούσσαι) զԵրուպոյ», (Բ թ. Ի. 5. 11 մտնը ըստ ՉԵԳ.՝ «Ի լաւս, նախակէն Ի Միտրոսէ՛ն՝ Պիլոս զաւառ իս, եւն) բայց՝ «Եսայի յաւազարդոյն յայնիւ եւ զուժեր կէտ վասն մեր մարտարաց եկն ի մահ», (ՍԵԳ. 173) ինչորակալ գարուած մըն է՝ «Իսկական ստատուութիւնն ի մտնել. թեանն ի վերջ քան քառարարական նմանութիւնն եւ պայնել քաղցրութիւնս, յորում յանձնական սեռութեան զեւր ունի», (Արթ. 204.) վերջապէս նաեւ՝ «Ինչորեաց յայնու, զի նա է զուրջ ուղղապանաց, եւ կամ քնար՝ որպէս եւ հերթայնիցն սեւել», (ԵԳ. Ա. 450.) Ասոր հակառակ միշտ յեանտարիք թեւէ՛ր սպասարարութիւն կ'ընէ՛ր՝ «ու զանգարակ զերթ սովին անուամբ յայնիւ քանբ մեր», (Կան. Սահայոց, Սփ. Բ. 101.) Եւստիններէն Հմտ. «Ապին զերհրգրակիցի», ի խորհուրդ (Խոր. Ա. 1. 1. 52.) բայց «Գոյ շար պատանաւն յովն զեպոյն... եւ ի մեան թարգմանի նայնի ի բանիւն Արաշախի», (անբ. Բ. 5, էջ 127.) «Կարարեմ նայնի», (ԱԳ. Ի բարձր.) «Չայնեմ միտան տակնով», եւ «Գլխամանոց միշտ նայնել անուն», (Խոր. Ե. 11 մտնել. (տես ՀԲ, Բ. 147.)

2 Նախակի (Province) իմաստով Գործ Առաքելոց Իգ. 34 — *επαρχια*, այսինքն՝ զիւրիկեմ), փառաս. 25 (Եղիւրտաս), 228 (Եսարոյն կեկեղծական վիճակ, թեմք), իոր. 96 (Ասորպատական), Յովհ. 4 թ. 38 (Վերք), 68 (Ասորպատական), 96 (Արշինք), քառաս (Kanton) իմաստով՝ փառաս. 38 (Ցարաւն), Կարեւ 24 (Ցարաւն), Փարս. 165 եւ 429 (Բարսաւնիք), Յովհ. 4 թ. 37 եւ 52 (Կառպոյն), Հմտ. նաեւ փառաս. 128 «Եւ նահանգն Ցարաւն զաւառակն», Ելիչ. 80 «Չեսահանգ Արաշախոս (եւ վերաստանալ ինչիւն)», Եջ. 4 թ. 173, 178, Եւրծ. 45 եւն) Միւր զեկեւ է որ հնագոյն պատմաբան Լայոց աշխարհին համար քանապատուութիւն չին զեւր նահանգ եւ գաւառ ըստ մերս ձեւը:

փառք Լ.Ք. 318, նուազական՝ փառքի փառք. 16, սակ Լ.Ք. 112, քեւ, քեւ, քեւ, այս երեք վերջիններով կազմուած՝ փառքաբեր Ջեմար 25, սակ նախնա Ջեմ. 37, քեւապարտ Եղիշ. 44, Փարպ. 438, քեւ Լ.Ք. 218, դատարար (Լ.Ք. 115) Նոր. 57 (ըստած՝ Վերջինեաց Տամար, որ ՍԲ. 93, Ասող. 115՝ սակ, կը կոչուի), Լատով. 44 (՝ գաւառներուն մեծ, որ կոչի Վաղարշաւան).՝ փառքի, նաեւ գիւղ իմաստով Լատով. 103 (որ կոչի եւ Աղիւսայ անուն տեղերը նախ գիւղ կը կոչէ 101, սող 4 վարեւ, սպա 103, ա. 16 ազարակ), ՝ շեւ նուածք քաղաքաց, գիւղից եւ ազարակաց. Ասող. 264, Բերք Լ.Ք. 301, սեպ, սեպ, յոր եւ եղիշ, 264 (գրեթէ միշտ իբր Վաղարշ անգամ բարդուած անուններու), Լատով, Բար, սորի, սոր Լ.Ք. 489, դառ Լ.Ք. 134, քեւ, նուազական՝ քեւի փառք. 19, ա. 8 վարեւ, կոյի Լ.Ք. 443 եւ 249, ծով, ծովի, լիճ, իւղ Եղիշ. 53, ՍԲ. 139.

Այս հասարակ անուններուն կցուող յատուկ անունները կրնան սանոյցն յառաջ կամ ետքը գրուիլ եւ այն՝ կամ համակարգ իբր բացայայտել՝ եւ կամ ստորակարգ՝ սեւական հարկովով։ Եթէ յատուկ անունը հասարակ անունէն յառաջ գրուի, այն ժամանակ սովորաբար բացայայտիչ է, այսինքն՝ շՀարկով. իսկ եթէ յատուկ անունը հասարակ անունէն վերջը գրուի, սովորաբար սեւական կը գրուի։ Սակայն երբեմն նախադաս յատուկ անունը սեւական ալ կը գրուի եւ յետագարդ՝ հասարակ անունն հարկովով։ Ըստ այսմ՝՝ կոչ գաւառ.՝ բացարձեւեան տեղ սովորաբար կ'ըսուի՝ կամ՝ 1. "կոչ գաւառ.՝ (սեւ. տր.՝ "կոչ գաւառի", բացառ.՝ "ի կոչ գաւառէ") կամ՝ 2. "գաւառն կոչայ" (սեւ. տր.՝ "գաւառին կոչայ", բցառ.՝ "ի գաւառն կոչայ") կամ կանոնին հակառակ՝ 3. "կոչայ գաւառ.՝ (սեւ. տր.՝ "կոչայ գաւառի", եւն) կամ՝ 4. "գաւառն կոչ", սեւ. տր.՝ "գաւառին կոչայ" = սեւ. տր. Թիւ 2ի կամ շատ ցանցառ.՝ սեւ. տր. "գաւառին կոչ" ր Օրինակներն ի նպատակ այս կանոնին՝ շատ բազմաթիւ են, հոս քանի մը հաս միայն։ Թիւ 1՝ "կոչ գաւառ" 2, ի կոչ գաւառի փառք. 106, Եղիշ. 42, յերկիրն կոչ գաւառի փառք. 251. Ի Բազարաւազ գաւառի փառք. 232, 251, կորիւն 41. Ի Բազարաւազ անանի փառք. 251. յերկիրն աւանին Ագաթ. 590, Ի Բազարաւազ գեղէն Եղիշ. 42. Ի Նիգ գաւառն Եղիշ. 61. ՍԱրարատ գաւառ, ի Վաղարշապատ քաղաք Ագաթ. 33, ի

Ի Գիւ հասարակ անուն չով յատուկ անունը գրեթէ միշտ իբր բացայայտել կը գրուի, ըստ այսմ՝ սեւական համար՝ "Եփրատ գետ" (սեւ. Եփրատ գետին փառք. 272) կամ "գետն Եփրատ" փառք. 191 (սեւ. կոչայն Եփրատայ փառք. 191), բայց՝ գետն Եփրատայ, Ագաթայ գետ Կիր. 107 (Ագաթայ՝ իբր տեղ կիր 116, այժմ՝ Ագաթայ), առ հեղեղառաջն Ցրատայ (Թերթեր) կաղանկ. 103.

Յ Ըստ կը վերաբերին նաեւ.՝ "ի կոչայն գաւառ.՝ Եղիշ. 42. 59, Կան զի՝ "կոչայն մէլ, կ'ըսուի՝ "ի կոչայն", (ի նախորդ հոյով)։ Անորոշակ յատուկ անունները ներգրանի մէջ հայտնակ անգամ կ'ըլլան։ Բայց նաեւ՝ "առ Թուրքս բերդով, ԽՍՊ. 35 եւն։

Վաղարշապատ քաղաքի փառք. 16. Ի Գիւն քաղաքի Եղիշ. 42. զՍատաղ քաղաքան փառք. 55. Ի վերայ Արճէճ աւանի Ղեւնդ. 146. Ի վերայ Նպատ վերին փառք. 193, 195. Ի Սարարաղ յերկին փառք. 24. ՍԱԵԵԸ յերկին փառք. 218. Աշական բերդին փառք. 17. Արարատահան նահապիւն Նոր. 96. Հայաստան աշխարհ, սեւ. Հայաստան աշխարհին եւն կորիւն 20, 23, 33, 40։ — Թիւ 2 քառան կոչայ կանոնին համար օրինակներ՝ յերկիրն կոչայ փառք. 16, յերկիրն կոչայ փառք. 187. Ի գաւառն Բազարաւազայ փառք. 176. Ի գաւառն Բառնայ փառք. 139. Ի գաւառն Բառնայ փառք. 55. Ի գաւառն կոչայի Ղեւնդ. 7. Ի գիւն Բառնահան Եղիշ. 42. 61. Ի գիւն Երկրայ Ագաթ. 49, ի գեղէն Երկրայ փառք. 458. Ի գիւղ Բարեցայ կորիւն 41. Ի գեղէն Բերդկայ Եղիշ. 53. զքաղաքն Երկնիքոտ ՍԲ. 76. Ի բերդն Բաղիշայ ՍԲ. 139. զբերդն կարոց Արճ. 273, Բերդն կարոց Ասող. 161. զքաղաքն Դրակայ ՍԲ. 31, ի քաղաքին Սատարու փառք. 16. Ի քաղաքին կարոց Ասող. 172. յերկիրն Հայոց Ագաթ. 122, ընդ երկիրն Աղանայ փառք. 146 եւն։ — Թիւ 3 "կոչայ գաւառ"՝ մեւին համար օրինակներ՝ ի նիգայ գաւառն Ասող. 87, մինչեւ ի Թիւրայ գիւղն փառք. 219. Կոչայնայ Նոր. չով՝ "կոչայն-Տոլիտ բառերն տես վերն Թիւ 183. շատ յաճան՝ կարոց քաղաք, զ. օր. ի կարոց քաղաք ՍԲ. 51, 138, 139, զԿարոց քաղաք ՍԲ. 150, զԿարոց քաղաք ՍԲ. 27, 77 (սակ գառ՝ ի քաղաքն կարոց ՍԲ. 50, ի քաղաքն կարոց Ղեւնդ. 148), որ սկզբնաբար կը նշանակէր՝ քաղաք կարոց գաւառն, որուն գիւղաւոր քաղաքն եր. այս կազմութիւնը շատ աւելի յաճանարէպ կը գառնայ, երբ յատուկ անունն անհետեւն է՝ այսպէս ի Դարանաղան գաւառն փառք. 29, Ագաթ. 588, ի Դարանաղան գաւառին փառք. 6, 142, Ագաթ. 642. Ի Հոռոցմանց գեղէն Եղիշ. 42. Ի Գեղէն Հոռոցմանց Եղիշ. 139. ՍԱՅՏՆԵՆԱՅ գաւառն Ասող. 87. — Օրինակներ Թիւ 4՝ "գաւառն կոչ", մեւին բերդն Անի փառք. 142. Ի գաւառն Դերշան Ագաթ. 593. Ի գաւառն Բառնայ Նոր. 144. Ի գաւառն Նիգ Ասող. 164, ի գաւառն Արերանի ի գիւղն Բերդի Ղեւնդ. 146. Ի քաղաքն Դրակն Ասող. 161. Ի քաղաքն Նախի Ղեւնդ. 146. Ի գիւղն Արճէ 144, ընդ գաւառն Ապահոնիս 148. Ի գիւղն Աշտիշատ, ի գեղէն Օշակն Եղիշ. 42. 34, զգիւղն 2ադ 52, ի քաղաքագիւղն Աւան 42, ի քաղաքագիւղն Երազդաւորս 108. Ի գիւղն Գաւ-

Ի Բայց նաեւ՝ "Հայաստան ազգն, կորիւն 16, սեւ. "Հայաստան քաղաք, փառք. 198, սող 5, 202, ա. 19. — Իսկ վերկարողն բառերն ալ (զ. օր. Արարատահան) շատ անգամ անհարկ կը գործածուին. նմանապէս՝ յետագոս արթնի անկանն եւ Երկրայ գաւառն, սեւ վերն էլ 129.

Ի Կայն կազմութիւնը նաեւ յառաք չով՝ լեւան կոչայն Ասող. 276. Ի մեծ լեւան Զարեհ Ագաթ. 606, ի լեւան Սարարատայ փառք. 22, ի լեւան Զարեհայ Ջեմար 36, սեւ. լերին Զարեհայ Ագաթ. 606.

լարի փուտ. 52, յաւանն Վրժնունի Սեր. 93, Ետզ. 116. Ի բերդն Պաղեն Ետզ. 177. Ի բարձր լեռան Մասիս Աբաթ. 576. Ի լեռան Վարազ Խոր. 802, Երժ. 254. Ի լեբրին Վարազ Երժ. 50. Ի վանքն Գեաթիկ Կիր. 85 (իսկ սեռ.՝ վանինն Գեաթիկ Կիր. 81):

Յեղոյ անունները կը բաժնուին զորչերս՝ այսինք այնպիսեաց՝ որ այլ եւս չեն կրնար մասերու բաժնուիլ, ոճանչն լինէր՝ այսինք այնպիսեաց՝ որոնց մէջ յայտնապէս մասերի մը կը տեսնուի, եւ քորչերս՝ այս ինչն այնպիսեաց՝ որ երկու անունն կը բաղկանան՝ կան իրարու ճետ սեռականի աղերս ունենալով եւ կամ ս կցորդանով իրարու ճետ միացան ըլլալով: Այս ամեն անունները, որչափ կըցան եմ միկնել, ճոյ. այրուբներ կարգաւ յարաւ պիտի բերուին Զ. Հոտի մէջ, այստեղ սյուրբնի կարգաւ պիտի նշանակեմ՝ միայն այն մասերին ենք՝ որոնց մասերի ըլլալը կը ձանչուի, եւ բարդութեանց մէջ իբր երկրորդ կամ վերջին անգամ գործածուած զոյականները: Այս մէն մի անուան ճանդիպած տեսն ու նշանակութիւնն, որչափ որ կրնայ իմացուիլ, տես Զ. Հոտի մէջ: Արարիկ՝ անդ, անդառտած, գաշտ, կալուած, ասան, — Գողցոց ագարակ, Հովուաց ագարակ, Սահու ագարակ. Զաւազագակ, Հմնո. նոր ճոյ. — Բրա՛ ճիմագրակ եւ Արուճազակ անուններուն մէջ, որ Բասենայ գիւղերէն են Ինճիճ. նոր ճոյ. 90:

— Իսկ մասերիկ — պահ. akān (Հ.բ. 94 - 95) — պարսկերէնէ փոխառեալ բառերու մէջ զ. օր. Արաղատական — պահ. Āturpātākān, Պաղատական կողմնը Կորեն 31, Սիսական տնս վերն էջ 97, Վասպուրական — պահ. Vāspuhrakān, բաց ասի՛ն՝ կ'աւելցուի նաեւ ճոյ. Տասարակ (Հ.բ. 94) եւ յառաջ մասուններու ծայրը, ըլլան յատուկ անուններն անի անուն (չ. օր. տունն Ստասական Սեր. 31), ըլլան տեղոյ անուն, Ի մասնաւորի շատ գործածական Կորեան եւ Կաղանկատանցոյ ճոյ, զ. օր. Արարատական գաւառ. Կաղանի. 156, Արտազական գաւառն Արժ. 79, Արշաղական գաւառն Կաղանի. 78, Արջախական կողմն Կաղանի. 162, Գաղճմանական Արժ Կոր. 31, Խերթական կողմնը գաշա Արժ. 264, Խարճեական գաւառն Կոր. 24, Կուրական գետն Կաղանի. 76, Կպատական լեռան ֓առառ. 194, գաւառն Ուտիական Կաղանի. 70, Պաղտնական տունն Կոր. 19 — Կաղտնատուն, Ռշտունական (կողմն) Սեր. 139, Սիւնական աշխարհ Կոր. 24, Տարսնական գաւառն Կոր. 13, տուն Տանուտական Սեր. 45, Տափրական կամուրջն Աբաթ. 40 (— Կամուրջն Տափրեայ ֓առառ. 30, Տափրն կամուրջ ֓առառ. 172), Տրտուական գետն Կաղանի. 163. ասի՛ն ասեւ Արժականաց գաղան՝ Կարճաւանի մտա Խոր. 57. Արտական. Աշխական. Բիւրական. Գիսական. Գիւսական գիւղ Կաղանի. 49. Գուկական. Գիւսական գիւղ Տրտու գետնի վրայ Կաղանի. 103. Կովական. Փրտական. Կորչրական (?). Ըաւարչական. Ուղական. Ուսական. Ռուսական. Տերտունական. Փառական. Օշական ր. Աւշական:

— Ի՞նչ աւջը, ծակ, խոռոչ, աղբիւր. — Գեաթական կամ Գեաթական? Աղբիւրականը? Ինճակ նեան. Լուսակունք Օրբիլ. 2, 267 կամ Լուսակունք (Ալեշան Սիսական 255)? Հարանայ մէջ, Վերջին (անտայր) բառին մերձաւոր նշանակութիւնը «լուսն ակունքն իմաստով՝ չի յարմարի տեղոյ անուան:

— Կէնք, — Կէնք. — Արծաթաղբեր, Բազմաղբիւր, Գողցոց աղբիւր, Եօթնաղբիւր, Խաղաղբեր, Կախանաղբիւր, Կարմիր աղբիւր, Կաքառուց աղբիւր, Հացեաց աղբիւր, Վաստաղբիւր, Վարժակալ աղբիւր:

— Կէն (ու), Կէն եւն բառն. ? Հ.բ. 414). — Գարնանակ Թիւ. 1 գաւառ, Մանանակ Թիւ 5, Մարգակն — Մարդոյ աղի Թիւ 32, Հմնո. Աղի, Աղեօվեա (Աղեօյովեա), Աղբուր:

— Կէն, — Կէն. — Կէնք, Կէնք. — Աւարայր, Բազմայր, Բարի այրք, Եշայր, Հասամայր, Մանանայր այրք (իսկ Մանայարք Աբաթ. 642), Ռւրաթայրք, անպար «նրնակ՝ անդից մասերի, զ. օր. Կէնք. — պահ. anāpāl «անբնակ» Հ.բ. 97. — Մախիկ անպառա: Հմնո. Անպառա Զ. Հոտի մէջ: — Կէնք տեղ ցուցնող մասերի, զ. օր. աղքատանց աղքատ բառն. — Կէնանց?:

— Կէնք «նրնակեալ» Հ.բ. 94 — նոր պարսկեր. ābād «նրնակեալ», շատ ասորական պարսկական բաղադրանուններու մէջ (չ. օր. Astarābād, Firtūzābā, Xurrāmābād եւն Barbier de Meynard Dictionary 32, 429, 206). — Կերտճապատ, Պերտճապատ, Վաղարճապատ. Տմնո. Սորենապատ՝ Արաղատականի մէջ:

— Կէնք «պատնառ, միջնորդ. — միակ մէկ անգամ Յովճ. Մախիկենայ ճով 48 գործածուած՝ Մահու առիթ:

— Կէնք կամ — Կէնք անձանոյժ ծագումով եւ նշանակութեամբ. — Բազայաթիւն, (Բազայաթիւն, Բազաթիւն) Գերջնառ մէջ, այժմ՝ Pekerridj (աշխարհացոյց ZAE, 11, 1861, ZGE, 4, 1869), Pakaridj (Guinet 1, 133), Գուկաթիւն Սիփից մէջ, Լուսաթաթիւն (ցաղաք՝ Եփրատայ եւ Արտծանուց միացած տեղը ԽԱՍ. 30). Խաղաղ առի՛ն՝ Կարնայ ճով, Խաղաղան՝ Գեղարունուց մէջ, 2Իթաթիւն՝ Հաշտենից մէջ, Միկաթիւն՝ Տայրց մէջ, Տիրաթիւն՝ Բազայաթիւնի մէջ, Արշոյ առի՛ն (Արշոյ գիւղ) Շիրակի մէջ (Արշոյն Միճն Միճն § 41), Սերեթի 77 2Իթաթիւնի մէջ Ատղ. 86 կը գնէ Կէնք — Կիթարիճոյ Պերտճապատ ճով 3, 251 de aedif. Այս կարգէն՝ յն. Avraparizōn եւ Kouparizōn Պերտճ. 3, 253 եւ 254 de aedif. — Կէնք վերջաւորեալ անուններն Ի մասնաւորի գործածական են Բարձր եւ Գ. Հայոց մէջ. տես վերն էջ 127, 132, 134 — 141:

— Կէնք. — Տմն պր. տեառ. stāna «տեղ» նոր պարս. —stān, երկրանուններու մէջ զ. օր. պահ. Taparastān, Hindustān, Xūzastān, Saka-slān, Sūrastān (Ատրիք) եւն. Horn, Np. Schriftsprache էջ 191, Հ.բ. 241. — Հայաստան, Մար-

Ե Կէնք որդի Տայրենի մէջ — Կէնք յարմարեալ մասերի յառաջ կ'ան Կէն Կարտի. Gramm. էջ 198:

գասան թ. 86 գաւառ, յետոյ նաեւ Գողթնասան Արծր. 300¹ հնազոյն թիւ 106 Գողթն գաւառի տեղ: — Հմմտ. Ասորեստան Հ.Ք. 22, Ասորեստան վերն էջ 180 ծան 2, Թուրքաստան՝ կաղանկ. 147, Հնդկաստան ԽԱԱ. 614, Պարսկաստան Սոււ-կայիտ. 101, 102:

—սակ տեղ ցուցնող մասնիկ, հմմտ. վարձարան "գլպոց" (— տեղի վարձեցող): վկայարան "մատուռն մարտիրոսաց" (— տեղի վկայից) նոր պար. dānt? տե՛ս JF. 8, Anz. էջ 47. — Բազարան (= հին պարս. *bagađāna)?

արի՛ արտէ՛? — Երկայնարանի, կարգաւորանի: Հմմտ. կաւարտ Ալեշան Սիսական 274? :

—սակ զբիջարազը. զարգացաբիւշ, = հին պար. āvaha "աւան, զբիւշ" (ասոր զբիջաց հայերէնի մէջ "աւազան բլլառ" էր Հ.Ք. 112): — Անուշաւան. Արշազարան. Բազարան կամ Բազարան (= Գիջաւան կամ Բազնացաւան). Գոստուն. Երեզնաւան. Ջարեհաւան. Թոռնաւան. Կարճաւան, Կարճեւան, Կարճաւան եւն տե՛ս էջ 222. Շիրակաւան. Վարդաշաւան. Սմբատաւան: —տի՛ր? — Արմախիբ, հմմտ. Արշախիբ անձի անունն?: Հուսուորէն Արմախի ոչ-հայկական է, տե՛ս Զ. Հատ.:

—տի՛ր, շատ սովորական մասնիկ, հմմտ. Թաղաւոր, մարտաւոր, անդաւոր, պարտաւոր, լուսաւոր, երկնաւոր եւն, — նաեւ Գամաւորք-ի մէջ, որ թիւ 33 գաւառն է?:

—ոչ շատ սովորական մասնիկ, հմմտ. Ալթնացիք Փաւսա. 83, Գործք Առաք. ԺԻ. 21, Մծնացիք Փաւսա. 130, Գաղղիացիք Գործք Առաք. ք. 23, զարգացրցի իտ. 39, զրացի ԵՒՔ ք. 22 եւն. — Անձեւացիք թիւ 83 գաւառ, նախնաբար բնակւոյց անունը, որ վերջէն-գաւառի եւ գաւառին վրայ իշխող ստահման արուեստ:

Բու՛ շըւապատուած տեղ, գաւիտի, փարսե, ծիբ, պարուակ, հմմտ. "բակ ունեւ շըւշը շնովա", = պատեւ. — Ասորիձեարակ, Արախաւարակ, Գեղամարակ, Գեղարակ (Գեղարակէք), Գարարակ, Խոնթարակ, Խորասանարակ, Համամարակէք, Հոռարակէք (Փայր Սիւնեացի մէկ գաւառն ըստ Ալեշանի Սիսական 503), Կարաբակ, Զաւարարակ (Զաւարարակէք), Սահակարակէք, Վաշարակէք, Վարդանարակէք, Վարդարակ, անկերն ալ՝ բացի Հոռարակէքէ, Սիւնեաց Սոխէք գաւառին մէջ:

Բիւ՛ն "երակն" (գետախառնուէք, սկիզբ, մաւրդ), հմմտ. գաշարեբան իտր. 74. — Տորուրեբան տե՛ս վերն էջ 78-82? հմմտ. Բերան Ալեշան Սիսակ. 38 եւ Արբերանի (թիւ 79 գաւառ): ?

Բիւր՛ "գղեակ, ամրոց, ակառն", Հ.Ք. 301. — Աշնաց բերդ, Այծեաց (կամ Այծից) բերդ, Անդերդ, Անդակաբերդ, Անխարբերդ, Ասագաբերդ, Բազարբերդ, Բոլորբերդ, Բողբերդ, Ելանց բերդ, Խարբերդ (?), Խոտուարբերդ, Խոխանա-

¹ Ասի Թուրքաստանէպք կաղանկ. 151, անբ՝ Սիւնեասանէպք:

² Հմմտեւր սուոր, սերց բառերն անուանոց մէջ լին գործածեալեր:

բերդ, կապուր բերդ, կարտաբերդ — բերդն կաշտու: Կայրաբերդ, Հրաշխաբերդ, Զագնեղոց բերդ, Մաննաբերդ, Մահանաբերդ, Կորբերդ կամ Կոր բերդ, Կրճաբերդ, Զարաբերդ, Պահաբերդ, Սոււակ բերդակ, Սիսապա բերդ, Սուլիմաբերդ, Վեճաբերդ, Յամաբերդ եւն: Այս անուններէն շատերն Սիւնեաց մէջ կը հանդիպինք, Ալեշան Սիսական 7 աբիշնայ ալ կը լինէ նոյն նահանգին մէջ, զորոնք Սիսականի ցանկին մէջ էջ 583 եւ շար. նշանակուած տեղերը կարելի է տեսնել:

Բլու՛ր "լեւնակ", — Առաքելոց բլուր Ալեշանց մէջ Խճիճճ. Հ.Հ. 64. Ստաղբարդ կամ Ստեղբարբուր, Ստեղն բլուր (կաղանկ): Արեւուր բլուր եւ Աւետեաց բլուր (Զնոր), Բլուր Գինոյ, կաղանկաց բլուր, Մահա բլուր, Կայրաբլուր, Վարդաբլուր (ամէրիկ ալ Յովհ. Մամիկ):

Բլա՛ն "բոյն, որջ, ծախ", — Ալթարոյնք Օրբեւ. 2, 262, Ալեշ. Սիսակ. 98, Արտարոյնք Օրբեւ. 1, 111, Ալեշ. Սիսակ. 97 (Սիւնեաց մէջ)? :

Բլաւաւ. — Իշուց գաւառ. (թ. 46), Արշայից գաւառ. (թ. 50): — Եկոյց նաեւ Արցախագաւառն կաղանկ. 107՝ հնազոյն "Արցախ գաւառ...ի կամ "գաւառն Արցախոյց ի տեղ:

Բու՛ն "բակ (տան, տանիք), փարսե", — Աշուտապակիթ, Կորտապակիթ:

Բու՛ր. — Արարակու գետ, Ապարանից գետ, Արտազետ, Արտոց գետ, Աւարազետ: Գինական գետ, Գեղեմանգետ, Խորթազետ, Խորասազետ, Միջագետ, Յրտազետ (այս անէն տեղերն ալ Սիւնեաց մէջ): — Կապիր գետ:

Բերե՛լան. — Մարուց գերեզման (Յովհ. Մամիկ):

Բիւ՛ւր, Բիւ՛ւր. — Արտից Բիւ՛ւր, Հացեկաց Բիւ՛ւր, Կորագիւր, Կոր Բիւ՛ւր, Բոլորագիւր: — Գիւր Իշխանաց տե՛ս Զ. Հատ. Իշխան անունն անիւ:

Բլա՛ն "գլուխ, զագաթն, ծայր, սկիզբ, վերջ", — Տլուր քլուխ, Քարագլուխ:

Բո՛ "սիրտ, զիւշ" (տար. 74). — Ակիր գոնք, Եղեմա-գոնքեր, կուտարակագոնք, Մայրոյ գոմ, Մանական գոմ, Զաղագոմ (կամ Զաղագոնք եւն):

Բու՛ր = նոր պարս. dast Հ.Ք. 134. — Ալեշուս գաւառ, Աուսեւշագաւառ. գաւառ Պայիկից (սեբ) Ղեւնդ 19:

Բուսու՛. — Գունն Մորաց (Յովհ. Մամիկ), Մորագաւոր կամ Մարտուտո՞ Վայոց ծորոյ մէջ Օրբեւ. 2, 261, Ալեշան 97:

Բլա՛ն "բակ", — Բլա՛ն պար. diraxt "ծառ", Հ.Ք. 145. — Հացեկաց գրքիտ:

Բու՛ն կաղանկ Լ+սկ մասնիկէ (նուազական) գետակ, ճովակ եւն. — Ցաննակ:

Բու՛ն անական կաղանկ մասնիկ զ. օր. Քրիտաստեան, այժմեան (այժմ- է). զը կցուի անգլոյ անուններուն. — Այրարատեան գաւառն Փաւսա. 16, Փարս. 28, Կորիւն 20, 32, Աշաթ. 612 եւն, Այրարատեան գաւառք կաղանկ. 161. Աւարայրեան գաւառ Արծր. 79. Արարատեան լեւան Փաւսա. 22 (= Սարարատ լեւան Փաւսա. 24), Աւսիեանն գաւառ կաղանկ. 141 եւն: Այրարատ նաեւ գաւառաց անուններուն մէջ՝ Արեղեանց

Թ. 173, Արտաշեսեան Թ. 99, Արտաւանեան Թ. 100, Գարեգինեան Թ. 172, Գարթիթեան Թ. 102, Գազարիկեան Թ. 103, Յարթեան Թ. 104: Ուստի՛ Արեղեանք = Արեղականք, նախ իբր անուն տոհմի՛ Արեղացիք, յետոյ երկրին որոսում. Արտաշեսեան = Արտաշեսական (Երկիր) եւն: Եկեղեցիք = Էքկղոցիա Լ.Բ. 347. — Կարմիր եկեղեցիք:՝

Ինչ մասնակ, Հմմտ. թղթերի թուղթ, ձկնեղեցի եւն, գայլեցի՛ գայլե եւն. — Եղջերունիք, Թեղեցիք, Վարդեցիք, Բրտեցիք? Օրբեւ. 1, 227, Ինճե՛. Լ.Է. 277, Ալիշ. Սիտական 61:

Բառ «քաղաքամաս» (Փարս. 13, Գամ. Վրաց 20). — Աղտթաղք, Բարգաթաղք, Գեներեաթաղք, Խնձի թաղք, Ծափաթաղք, Կարթաթաղք, Հաւասաթաղք (տարբ. ընթերց.՝ Հովուաթաղք), Էսթիթաղք, Էսպուրաթաղք, Էհնաթաղք, Քաշաթաղք (Սիւնեաց մէջ զիւղ.ք.) Լճմա. Գեաթաթաղք Ալիշ. Սիտական 220, *Կամրջաթաղք անդ ցանկ 539, Սալիթաղք անդ 351 եւ Կեծե, Փոքր եւ Միջին թաղք անդ 299:

Բառ «ձող», որուն վրայ հաւերք կը հանդէպն» — Հաւաղ թառ:

Բառք «Տողարբուք, պատնէշ, ցանկ, շըլաւակ (Կուսուց),» — Երկրաթառուք:

Ի՛նչ նուազական մասնակ, զ. օր. քաղաքեցիկ Փաւսա. 16, փոքրիկ (սեւ. փոքրիկան, յ.ք. սեւ. փոքրիկանց) Մասաթ. Ժա. 11, Ժք. 6, Իե. 40, Մարկ. Ժե. 40, փոքրիկ մանգիկ Փաւսա. 28. — Ալարակիկ, Աղջերիկ, Բերդիկ, Բերդիկք (սեւ. Բերդկաց), Բերդկուցք, Գեաթիկ, Գեաղիկ, Գոմկուցք, Գրաթաթիկ, Կորաշիկիկ, Էհնիկ, Կիրակաթիկ, Կարաւանաթիկ, Յանիկիկ:

Իճ. — Արեան իճ, Լիճ. Խաչ. — Աղբերխաշ, Ա.եանեաց խաշ, Սահմանախաշ:

Ժակ «Ծակ, Ծերպ, այր» — Բազմածակք, Գազանածակք: Արեկ նաեւ Չիչնածակք (տարբ. ընթերց.՝ Չիչնածակք)?:

Ժակ. — Տղբածով:

Խարսք «բազաթ, Ծայր, վերջ» (Խոր. 177). — Արծիւկատար. Աքաղաղու կատար. Տիրակատար. Լճմա. Ծիրնկատար լեւն Ալիշ. Մեծ Լայք § 78:

Խորք? — Էնիզիտ, Ուսալարք, Կարբիք Ալիշ. Սիտակ. 255 (Սիւնեաց մէջ)?:

Խրք = աւեսա. kereta, հին պրս. krita, պահ. kert «չիւնած», Լ.Բ. 168 եւ շար. — Արկաղուկերա, Բազկերա, Բակըրաթիկերա, Գաղակակերա, Գառասակերա, Գրասիւնակերա (Գրահանակերա), Երուանդակերա, Չարբրիկերա (?), Ընչկակերա, Խոսորակերա, Կուակերա, Հաղամակերա (Յաղամակերա, Արամակերա), Հայկերա, Հնարակերա (Հունարակերա), Չիւնկերա, Չարկերա, Մասնաւազակերա (Մասնազակերա), Մանակերա, Մարարակերա, Մարակերա, Մեծկերա (Մեծկերա), Մերթակերա, Մեծկերա, Կորակերա, Կիրիկերա, Էաղկերա, Էամիրամակերա (Յայամու. Ինճե՛. քով Լ.Է. 180), Վաղարաշկերա, Վասակակերա (Վասակերա), Վարաղկերա, Վար-

զանակերա, Յաշտակերա, Տիրաւանակերա, Տրեւանակերա (Տրեւանակերա եւն?), Յուլակերա, Փաւսաթակակերա — Աղբի անուններուն մէջ -gerd զ. օր. Mazger (Գերբիսի մէջ JRGS. 38, 1868), Vazger (Cuinet 1, 133) եւն:

Ինչ «կցորդ», Ինչ, «կցորդութիւն», — Գեաթակից, Գեաթակիցք, Թեղայ կից (տարբ. ընթերց.՝ Թողակից), Կից, Կիցք (ամե՛քն ալ Սիւնեաց մէջ):

Ինչ? (բառ աւարտեւ = «մեղին, կոթուն»), — Անիզակոթ, Թեւակոթ, Մասակոթ (?), Հմմտ. Կոթ Օրբեւ. 263, Ալիշ. Սիտական 38 (ամե՛քն ալ Սիւնեաց մէջ):

Խոր՝ «կոշ, կոյս, Գարսից կոշ» տարբ. ընթերցանութիւն մէջ՝ փոխանակ «Գարսից գե՛ւնի (գիւղ. վր) Յովհ. Մամիկ. 51:

Հորք? — Աղուէհաթիկ (Սիւնեաց մէջ): Հայտ. — Բարբր Լայք, Չորբորք Լայք, Գարակահայք:

Հանձ քարգոթեանց մէջ՝ «բովք» (ՏՅՅ՝ -հանս). — Երկաթահանք, Գրշնահանք. Փողահանք Ալիշ. Սիտական 93, 107?:

Հոռ «քեանին, կալուած», — Կարմրահոռուա (= Կարմր-ա-հոռ-ուա), Էհիկահոռք: — Արճանագրութիւնք շատ ժե՛ հող-սով կազմուած անուններ կը յիշեն՝ Աղբերկայ հող Ալիշ. Սիտակ. 117, Լիկարեւն հող անդ 163, Կուարտին հող անդ 114, Յախալարի հող անդ 158, Որճալարեւն հող անդ 116 եւն:

Հոռ «ծանծաղ, անցք», — Աւճայ հոռ. Եւանակաց (Յիւնակաց) հոռ:

Հովք, -տիք, -թովք՝ «ձոր», — Աղլի հովք = Աղիզիտ Թ. 40 դաւաւ, Արգաստիտ Թ. 51, Արճիշակիզիտ Թ. 76, Արճիզիտ, Բալահովք (Բալահովիտ, Բալահովայիտ, Բալահոհովիտ) Թ. 18, Լիմահովիտ, Կարիզիտ (Կարայիզիտ) Թ. 183, Կուզանովիտ = հովիտ Կուզան Թ. 78, Հաղացիզիտ (Աղացիզիտ) Թ. 77, Վահանովիտ: Լճմա. խովիտ:

Խոր «հովիտ», — Արասաձոր, Ազարակի ձոր, Անուաձոր (Անուաղ ձոր), Անասայ ձոր (Անասայ ձոր, Անահաճի ձոր), Անահաճի ձոր (Անահաճի ձոր, Անահաճի եւն) Թիւ 90 դաւաւ, Աղբերաձոր, Զորն Աղբից, Առունների ձոր (Զորն Առունների) Թ. 47, Արկաթիձոր, Արճանաձոր, Արճանաձոր, Արճուց ձոր, Բարգաձոր, Բահիլաձոր (Գահիլաձոր), Բաւալ ձոր, Բերձոր (Բերդաձոր) Թ. 123, Գարթիձոր, Գոմաձոր, Եղջերեաց ձոր, Եղջերեանաձոր, Երասխաձոր (= ձորն Երասխայ) Թ. 175 (Արշարունիք), Թմբաձոր, Խաղաղ ձոր, Խաւարաձոր (Չիւնք), Խալաձոր, Խոզաձոր, Խորձոր, Ծաղկաձոր, Զորն Ծաղկոց (Ծաղկոցաձոր), Կամրջաձոր (Կամրջաց ձոր), Կամրջ ձոր, Կարդ ձոր Ինճե՛. Լ.Է. 524, Հայիձոր, Հայոց ձոր (Զորն Հայոց),

Ի ռուսին սկիզբ է՝ փոխանակ հի գաւառական է. Հմմտ. խոր Արծ. 268 փոխանակ Էրեւն (քաղաք), Խոզերից քաղաք 106. Խոր. 271՝ փոխանակ Հաղացից-ի Եղջ. 139, Յովհ. Կիշ. 34. Ստեղ. 78՝ Վանայ գաւառաբարբառին մէջ 4՝ առ հասարակ է եղած է, առս Adjarian, Die Lautlehre des Van-Dialektes էջ 23:

նոր Հատից, Հիւնեաց նոր, Հոյնաց նոր, Զարեանոր (Զարեանոր), Մանուկանոր, Մարգանոր (Մարգարացի?), Մեծանոր, Մեղրանոր, Մեծանոր, Մշկանոր, Կահրանոր, Երանոր (Գրանոր), Ոսկեանոր, Ոսկեաց նոր, Ուշեանոր, Զաղացանոր, Զերմանոր Թ. 52 գաւառ, Սողաւանոր, Սալնայ նոր Թ. 26 գաւառ, Սաղաւանոր, Մանոր (Մեծանոր), Մրօց (?) նոր, Սրեմանոր, Վայց նոր Թ. 111 գաւառ, Վանանոր, Վերսանոր, Վախանոր, Վարդանանոր, Տաճկանոր, Տաննուանոր = նորն Տաննուայ, Գեղանոր, Օձ նոր եւն:

Տայ ? (Տայր = 1. «Տայր», 2. «Եղեւին».) — Բերդիմայր:

Տայր՝ «անուռ» (Տայրեաց Փաւստ. 18, նոսքեղն եւն). — Արահամանոր, Գից Տայրի, Ըշտկանայրի, Թաղանայրի (Սիւնեաց մէջ), Զորմայրի Ասոշ. 192, Լճմու. Մայրեակ:

Տարթ = նոր պարս. marg Լ.Բ. 193. — Թաթու մարգ (Թարթամարգ), Լոռոնց մարգ, Մանուշակի մարգ, Մարաց մարգ, Մեծամարգ, Մուշեղանայրգ, Վարդանայ մարգ, Տաճկամարգ, Գաղի մարգ:

Տէլ. — Գեռամէջ, Կնոր Կնիտ, գիրք, Թագաւորանիտ՝ « — Եղնանիտ, Եղնանիտ, Խորանիտ Կանե. Եռասրանանիտ Եղն. Կէր. 40 Տառմէական անուն Զորրորդ Հայաց, տես Վերն էլ 49.

Տար = Տին պարս. sityāti «Տնօգիտ, ուրախութիւն», նոր պարս. sād Լ.Բ. 211. — Աշտիշտ, Արտաշտ, Բարկաշտ, Երիշտ, Երանաշտ, Զարիշտ, Զերիշտ, Խորանաշտ, Երիտաշտ? տես Վերն էլ 246, Վասակաշտ, Վարդանաշտ: շին՝ բնականայ, ճակատայ, շինեայ, աւան, գիւղ. = աւետ. — šayana Լ.Բ. 213. — Արատաշեն, Ամուտաշեն, Ամուտաշեն, Արշակաշեն, Արատաշեն, Արքունաշեն, Բարձի շեն, Բարձրաշեն, Գեղամաշեն, Գնդաշեն, Կարմիրշեն, Լամամաշեն, Լայկաշեն, Մարտարաշեն = Մարմաշեն, Միջնաշեն, Կախաշեն, Մարաշեն, Եւաշեն, Եւամարմաշեն, Սուրենաշեն, Վասակաշեն, Վարդաշեն, Վարցաշեն, Գարաշեն, Գեթաշեն — շին Վերսորուն Թեմար անունները Վրաց աշխարհին մէջ ալ սովորական են, տես Brosset Description ցանկ:

Տիկի. — Կորաշինիկ՝ Կորաշեն-է անանուցան:

Տիւ. — Աւելոյտան = անն Աւելոյ Թիւ. 82 գաւառ, Արագածոտն = անն Արագածու Թ. 180 գաւառ, Մասեարտան = անն Մասեայ Թ. 182 գաւառ, Երազկոտն (Երազկոտն, Երազկոտն) = անն Երազկոյ Թ. 177 գաւառ: Լճմու. Թալնայ անն = Թալնե (Յալնա?) Ամէշ. Այրարատ 137, որս. — Աղեղար:

Տուկ մանիկ՝ «Անուն Բերդակ. ի մէջ:

1 Լճմու. Ագաթ. 123 «Ի նիտա Թագաւորացն Հայոց» (Աղաղարչական): Ներշ. 22 «Թագաւորանիտ անուն» (Արտաշատ):
2 Լճմու. Բարձրաշեն «բարձր շինուած», զեղեցկաշեն «զեղեցիկ շինուած», Արձր. 63, սուղաշեն Սերւշ. 2, 84:

տակ (յ.թ. սեռ. սանեց) անպիսի կազմող մանիկի, Տճմու. պարսեակի՝ արքայի, տերունի Փաւստ. 26, 8՝ տերէ, Երանի Փաւստ. 16, սեռ. 43, 27, Տիկմուկի Փաւստ. 18, սովորաբար սոճիկ անուն էր կազմէ՝ Տճմու. Արշակունիք Փաւստ. 90, 117, 120, 142 Արշակէ. Բաղարատ Բաղարատունի Փաւստ. 17. Արտապունիք Փարպ. 394՝ Արտակէ Լ.Բ. 28. Ամասունիք սոճիկ Փաւստ. 17, 38. Անձրունիք, Առշարունիք, Գնդունիք, Գնունիք, Խորխունիք, Մանգակունիք, Պալունիք, Սահաունիք, Սկիւնիք, Վահեունիք, Գաշեունիք Անձր. 77 (այսուկ ընդհանրապէս եղակի), այլ՛ Արձր. 109, 146—147, Ի մանուկորի Ալեշան Այրարատ 424—425 եւ 430—431: Յոճիկ այսպիսի անուններ՝ սոճիկ բնական անգլան արուելով՝ ծագած են զաւասաց Տեռեւեայ անուններն՝ Ասպակունիք Թ. 39, Արշամունիք Թ. 31, Վարաժունիք Թ. 37, Բնունիք Թ. 38, Աղաճունիք Թ. 41, Խորխունիք Թ. 43 Յորաւերանի մէջ, Խշաունիք Թ. 73, Բաղարունիք Թ. 75, Բուժունիք Թ. 81, Յրպաունիք Թ. 84, Երանունիք (Արանձունիք) Թ. 85, Կրանիք Թ. 93, Մեծունիք Թ. 94, Պալունիք Թ. 95, Պատուպարունիք Թ. 98, Վարաժունիք Թ. 105, Յրունիք Ամէշ. Սիսակ. 338 Վասպուրականի մէջ. Վահաունիք կարգա՝ Լանունիք Թ. 174, Արշարունիք Թ. 175, Վարաժունիք Թ. 188 Այրարատայ մէջ:

Կեանքանական այս երեք նահանգներեն գուրս, ալ Էւլիք երկարադոյն նստած են, հնազոյն ժամանակներէն՝ սակի վերջուործեամբ զաւատի անուն երկու հաս միայն կայ, այսինքն՝ Վայկունիք Թ. 122 Արցախու մէջ եւ Կարաճունիք Թիւ. 61 Կարճէկց մէջ. սակի կազմուած Տաղալ անուններ՝ բաց ի եզրիկ գործածուած Գեղարքունի Թիւ. 112 գաւառէն (Սիւնեաց մէջ), զաւասաց անուն շեն, այլ Սիւնեաց գիւղերու, այսպէ՛ս Արտապունիք Օրբէլ. 272, Բնունիք, Խաղապունիք (աւանք Խոր. 57), Կաթունիք, Գուճկունիք Օրբ. 264, Վաժունիք (Վաժունիք, Վաժունիք Օրբէլ. 270, 272, Ամէշ. Սիսակ. 275, 291), Արանձունիք (Կանձունակի քով Խոր. 57), Յարունի Օրբէլ. 1, 274 եւն: Այս անուններեն եւ ալ միայն սոճիկ անուն ըլլալը ծանօթ է:

Տուկ՝ «յատակ, արմատ, ստորտ, սոր», — Բարունիլ՝ Լճմու. Արտունիշեն Օրբէլ. 264, Ամէշ. Սիսակ. 64, 76:

Տար մանիկ, Տճմու. ընկաղուտ Խոր. 301՝ ընկաղէ, ջարուտ Փաւստ. 14՝ ջարէ, ճարնախուտ (անդէ) Ագաթ. 161. — Գայլախուտ, Եղնուտ, Լարուտ, Խնձորուտ, Երազուտ քար, Կարմուհասուտ, Կնձուտ Ամէշ. Սիսակ. 64, Տաննուտ, Յղնուտ, Ընուտ. — Բաղարկուտ, Երազկուտ, Էւպաղալուտ, Մայրեաց Ընդր, Պաշարալուտ, Սպի-

1 Գնի՝ «յիկ, հոյիկ-գերմ. sunyo կամ sunyo (սլ. Թէ Յոյո, որ Կեղեկան ճոյ. «սու Եւնեւ անգլանի»՝ պատմական շին. իր եղած ըլլալու էր):
2 Յնայ նաեւ Գալունիք՝ հնազոյն Բաղարի անդ (Թ. 117 գաւառ):
3 Լճմու. «յանլ բերդին, Փաւստ. 128:

տակաւոր, Շառիբը (Շառ-Էւր-եյա-բ-է ?),
Հմմտ. Զուր:

Իջիլ աւ Էւր + Իլ. — Արշիբիկ նուագական
*Արշիբիկ շարժանուն անուան. տես Իլ մանիկը:
տար աւ նոր պր. rōd, rūd, պահ. rōt, հին
պր. rauta "դետ, Լ.Բ. 234. — Իւսայտաթ թ. 92
գաւառ, Աղուանդառ թ. 97 Վասպուրականի մէջ.
Բաղանուտ թ. 188 (Հմմտ. Բասիբուղա թ. 137)
Փայտակարանի մէջ. Արանուտ թ. 145 (Հմմտ.
Բասպուրական ? թ. 147) Ուսայ մէջ.

որ "գազաթ, ծայր, — Գանձասար, Ըն-
կախար, 2 Խառար:

Էլ-Ղ. — Հարանվաղ:
Էլը "տեղ, — Բարբիլայր Օրբէլ. 268 =

Բարբիլայր Ալէշ. Սիսակ. 274, Բարբիլայր Ալէշ.
Սիսակ. 276, կենց վայրը, Տանձվայրը:

Էլ-ձ "օթեան, Ղւլի. Իր. 16, "բնակարան",
Փաւտ. 217, Եղէշ. 37, Խար. 142, սովորաբար
"մեծասան, վանք, աւան":

ս. մեծասանը՝ Աղջոց վանք, Այրիվանք,
Կարեվանք, Երիցու վանք, Թանձաստի վանք,
Խաչատար վանք, Խաչի վանք, Խոտակերթի վանք,
Ծիծառանց վանք, Ծործորու վանք, Կուսափա
կորյ վանք Օրբէլ. 2, 84, Հնձուց վանք, Հոգեաց
վանք, Հուսովան վանք = Հուսովան վանք, Չորոյ
վանք, Կորսովանք, Վահանու վանք եւ, Հմմտ.
Օրբէլ. 2, 83—84, Ալէշ. Սիսակ. 21—22.

բ. մեծասաններէն իրենց անունն առած
գրիչեր եւ անանիք՝ Արիվանք (Արից վանք),
Աղջոյ վանք, Անուշավանք, Բակուրի վանք, Գայլոց
վանք, Գլխոյ վանք, Գուռնգուռն վանք, Գունեվանք,
Լէրին վանք, Ծիծառանու վանք, Կամավանք,
Կարսովանք, Մշակավանք, Պասանգավանք, Պետ-
րովան վանք, Պաղտի վանք, Տեռանավանք,
Վարդավանք, Վարդի վանք, Փռուվորդոյ վանք
եւ, Հմմտ. Օրբէլ. 260 եւ շար., Ալէշ. Սիսակ.
21—22.

ձեռա "տարեւտ, վանաւուն, վանաւա-
տեղեք" = պահ. Vāčār, նոր պր. bāzār Հ.Բ.
242. — 2 Կնավանաւ:

Էլ-ձ Վիլիէ (Հմմտ. զահաւիէ Գւլի.
գ. 29, զեռաւիէ): — Բուձաւիէ, 2 Զիլէ:

գոկ "արմատ, հինն, բուն," նոր պր.
tak, tag Հ.Բ. 250. — Բերքատակ. Բաղասակ
(Սիւնեաց մէջ):

գոկ՝ անանցմանց եւ բարձրեանց մէջ =
"Տարթ, տափարակ, (չ. օր. տափարակտե [տա-
փակ + տե], տափարղնն, տափարիթ խոր. 78,
տափան, տափարակ խոր. 74, Հնձուր. 45, սարա-
տակ Ալէշ. Ալթարտա 156, ասմի. յերեանի
տափեր [Գիլք Վաստ.], Հմմտ. Տափարակ. —
Աղջոտակ, Բաղասակ, Գարտապակ, Խաչատար,
Խոչատայր տափ, Խոռատապիք (կամ Խորա-
տունիք), Հայրենաց տափ, Հուրի տափ, Բախա-
տապիք, Ուսեաց տափ (կամ Թառեաց տափ?),
Տանձատակ, Տիկնատակ Սիւնեաց մէջ. Տաղա-
տակ Գուգարաց մէջ. Տորտապ, Տուրաթատակ
(թ. 34 գաւառ.) Տուրաթերանի մէջ.

գուն "բուն, իշխանական պուն. երկիր,
(Հմմտ. արքունի տունն Փաւտ. 21, բունն Սիւնեաց

Փաւտ. 250, տունն Աղձեաց [= աշխարհն
Աղձեաց] Փաւտ. 21). — Անգեղ տուն թ. 17 =
գաւառ, Մահկերուն թ. 27 Է. Պաղանաուն
(Պաղանաւ) թ. 12 գաւառ.

որո՞ւ ? — Հաստապ Ալէշ. Սիսակ. 274
(Հաստապ Օրբէլ. 269. Հաստապ Բորն),
Մաղձատապ, Կարտապ, Հոտապ (Չ), Չամ-
տապ, Վահատապ, Տուտապ, Տրէտապ
Սիւնեաց մէջ. Գայլատապ (Տյո. Գայլատապ
Սեր. 76), Գայլատա (տես Հատ. Զ.) քաղաք
Ալթարտայ մէջ եւ Կաղանկատապ (սեւ. Կաղան-
կատապ Կաղանկ. 107, Կաղանկատապ 65, 103,
Կաղանկատապ 66) գիւղ Ուսայ մէջ ?:

Կորի "տիր պիտանք, (տիրաբերու-
թեամբ" վանք, Կաղանկ. 255, Հմմտ. յն. μάδρα
"մակառապ, փարաթ, նահ. վանք). —
Գանձափարաթ, Խաչափարաթ, Տանձափարաթ,
Սարափարաթ Սիւնեաց (եւ Կաթից) մէջ.

Կոր "արժույն, փորտած, Կարաղաշտ,
վրաց. xevi "նոր, Հմմտ. փորն Ատոցոյ ի յոկոյ
Συρία Nilos Doxapatres ed. Finck 7, 14, "գաւառ,
կողմ, փոր, աշխարհ, Փաւտ. 173, փորակ
"նորակ, ԽԱՍ. 28 առ 14, Եւթն-փորակեան
առիւիք թ. 135 գաւառ, Մարական փորակ Ալէշ.
Սիսակ. 203, Փորակ Լիբոյ (Զ. Հատ. Զ.). —
Ամեռափոր, Արեաց փոր, Բաղափոր, Բեղաց
փոր, Ծորափոր, Կողափոր, Կուսաղափոր, Զորափոր,
Միափոր, Կախանկափոր, Ուսեաց փոր, Պարակապ
փոր Գուգարաց, Տայոց եւ Սիւնեաց փոր: —
Հմմտ. Մանգլեացի փոր, Բուրչափոր, Բոնձփոր
Վրաստանի մէջ ԽԱՍ. 605, ԽԱՍ. 28 (Մանկերն
Պամ. Վրաց 63, 91, 97, 120, Բաւշիխ 91,
անտա. Բուրչոյ 113, վրացերէն Մանգլիւ, Բուրչիս
Brosset Description II 171, 145):

Կոր Հ.Բ. 318. — Աղաղաղապ Ալէշ.
Սիսակ. 38, Աղաղ-քաղապ (Վրաց. = "նոր քա-
ղաք") Գուգարաց մէջ (Ի Վեր). Կոր քաղաք
(Կորաքաղաք Ալթարթ. 123) այս է՝ Վաղարշապատ
ՍԱՅՐՄԱՏ. Հմմտ. Պարտիկապատ (= Riša)
Վրաստանի մէջ Պամ. Վրաց 11. Վրաց. Բոտան-
քաղաքի (= Rusthavi) Brosset Description 180.

Կոր. — Աղաղաղ քաղ. = Աղաղաղապ,
Ամիրաքաղ, քարն Բաղաղաղ, Գայիկի քաղ,
Կարենաց քաղ = Կարենաքաղ, Երուսաղեմաքաղ,
Ծակքաղ, Ծառաքաղ, Կանկարաղ, Կաղաղա-
քաղ, Կարմիրքաղ, Միկաղ, Որբայր քաղ, Սեւա-
քաղ, Տախուքաղ, Բաղաղաղ Ալէշ. Սիսակ. 275:
Համանուն անգլերն ու երկիրները զանեւ
զանեւ Համար իր զորածափն ինչ, Կոր, Կու,
Կիլի, Կիլի, Կիլի կամ սարլն անգլաները,
չ. օր. մեծ Հայք, եւ փոքր Հայք ԽԱՍ. 606. մեծ
Կորիք Փաւտ. 29. Աղաղ մեծ եւ փոքր. Արծր.
54, 252. ԽԱՍ. 608. փոքր Աւետա Առաջ. 52.
փոքր Սիւնեաց խոր. 189, Առաջ. 65. փոքր Ոյծ
Օրբէլ. 259. 2ադ փոքր Ալէշ. Սիսակ. 38, մեւ
Կորիք Փաւտ. 72. Մակաղաց միւս Օրբէլ. 267.
Կորաղեմի միւս Օրբէլ. 263. Բաղ մեծ, փոքր,
միջին Ալէշ. Սիսակ. 299. Կորաղեմ, փոքր, Կ.

Կոր. Manjalis (Baizduri 201, 202):

միջին, Կ. Ներքին ԽԱՎ. 608, Կարբիք վերին, Կ. Ներքին Օրբւլ. 267. Գոթական վերին, Գ. Ներքին Օրբւլ. 262. Լիմ վերին, Լիմ ստորին Ալիշ. Միսակ. 287. վերին եւ ստորին Շինահայկոս Ալիշան Այրարատ 319 եւն:

(Հարան-իւնի)

Հ. ԿՆԻՍԵՄԱՆ

ՍԱՅՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ե Ղ Ի Շ Է

ՔՆՆԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Հարան-իւն-իւն)

ԳԼՈՒԻ Գ.

ԱՄԻՐԱՆԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՅԵՂԱՆԱԿԱՆԵՐՈՒ ԲԱՃԱՆՈՒՄԸ

Հայ մտնեազիրներու ամբողջ շարքին մէջ Արարանանց Պատմագիրն է միակ, որ Յելան-ի կամ Ելան-ի բաժանումներուն սակ պատմական նիւթեր կը գտաուորէ՛. Պատմագրի համար Ելան-ի նոյն է Գլու-ի հետ եւ միեւնոյն էլին մէջ այս երկու բառերն ալ կը գործածէ. «յայսմ եօթն յելան-իցն, կամ «յայսմ յեօթն Գլու-ի», Արք՝ Պատմագիրն կ'ըսէ թէ այսպիսի եօթն եղանակներու մէջ նշանագրեալ է Հայոց պատերազմը՝ «ծայրայլիք պարագմաքն, մինչ ինչպես անանք, այս եօթնէն զուրս («արապըն») Ու-իլըրք մ'այ կայ իւր գործին մէջ ուրիշ ստորաբաժանութեամբով: Կարեւոր է գիտնալ թէ Պատմագրին իւր ձեռքով ըսած բաժանումները շինչո պահուած են բոլոր ձեռագրերեմ: — Տարակուսական է այս, քանի որ ամեն ձեռագիր միեւնոյն ղլխարժանութեանը շունին: Տարապարտ աշխատեք մը պիտի ըլլար ստոր համար քննութիւն մ'ընել: Երանօթ ձեռագրերներն տարբեր եւ հնագոյն ձեռագիր մը միայն կարող է կուռան մ'ընծայել հաստատական պատասխանի մը:

Ինչգիրն այնպէս է որ Արարանանց Պատմութեան Բովանդակութեան շուրջ կը դառնայ: Եւ զանազան ձեռով բաժանումներ ներկայացնող ձեռագրերը միեւնոյն բովանդակութիւնն ունին: Գլու-իներու բաժանումը միշտ գրքի մ'իւրաքանչեւ էլն մէջ պատմում, մանրամասնում գէպքերուն լման պայտայտիչը չի կրնար համարուիլ մանանանգ երբ այն բաժանումները ընդհանուր ձեւ մ'ունին եւ ընդամենի գէպքեր, նկարագրութիւններ կրնան ընդգրկել: Այսպէս են Արարանանց Պատմութեան բաժանումները: Ըսել կ'ուզեմ Ու-իլըրքը եղանակ, իւր ստորաբաժանութեամբով, որչափ ալ «արգասի» ստորգրեկով գործուին, իրապէս եօթններու մէջն է: Թէ պատ-

մութեան թիւը հզոր տպագրիչներն են: Անոնք որ պատմութեան ընծայականին մէջ նշանագրումս եօթը գլու-իներուն շըլու-իները պահանջեցին գործի ընթացքում ալ բնական էր որ ու-իլըրքը յետամուտ կամ նոյն կին անվաւեր համարէր: Այսպիսի կարծիք մը հիմ շունի սակայն, որովհետեւ ըր՝ եղանակը որչափ ալ թերի, քանի որ նախարարաց դարձը չէ գրած Պատմագիրը հասկուակ իւր խոստումին — «բայց ի տեղի այսր ինձ դարձեալ գալ պիտի» —, բայց բոտ ամենայնի կ'արգարացընէ «չի-ի-ի շի-ի-ի եւ շի-արա-ի-ի»: Ու-իլըրքը Գլու-իը շինչ «պատարան» է Պատմութեան (Հմմտ. Կերծ. էջ 323):

Ձեռագրերն կան, որոնք եօթն գլու-ի ունին, որոնք մէկ խումբը, ինչպես մեր Մատենադարանի ձեռագրերը, շըլու-ի միեւնոյն բովանդակութիւնն ունի ու-իլ եղանակն ունեցողներուն հետ. ոմանք քիչ մը կը տարբերին: Փր. Կ. Կոտիբեր այդպիսի ձեռագրի մը հաստակոտրները զանու Լիմնի Մատենադարանին թիւ 15 ձեռագրի կազմին մէջ (տե՛ս Կերծ. էջ 330 — 31): Մեր գիտողութիւնները բերքը արդէն այս հաստակոտրներու մասին (Շոյն անդ): Այս սեղ կ'ուզեմք միայն գիտել ձ հաստակոտրը, ուր տպագրութեանց Եօթներորդ եղանակը կցուած է ՁԻ՛ն: Դմանսպէս չերք դիտեր կցուածի կամ ձուլումի կերպը. այսինքն՝ տպագրութեանց ՁԻ՛ր եղանակին վերջին եւ ԽԻ՛րն առակին մասերը, որոնք հաստակոտրի համար «անհեթեթ մեծութեամբ ընդմիջարկութիւն» են, իբր տեղի տուած ըլլան արդի ծանօթ բաժանումին. որովհետեւ հաստակոտրի մէջ այդ ուն-ի-ի-ի երք տողով միայն իբրուտ կը կցն երկու եղանակները, Հաստակոտրի ներկայացուցած կցումի հետեւանքով Ու-իլըրքը եղանակը Եօթներորդ պէտք է ըլլալ: Եւ այսպիսին մէջ նշանարկութեան համաձայն: Հայագետս կը հաւանի ասոր՝ երբ կ'իզգակացնէ թէ «Հաստակոտրը նիւթանց այս բաժանումը ընդունիր, որ թերեւս ձեռամուտ է այն ծրագրին՝ զոր Եղիշէ իւր պատմութեան սկիզբը կը նախադէ ըսելով թէ իւր բոլոր պատմելիքը պիտի աւանդէ «յե-ի-ի Գլու-ի»: Բաւական է մեզ համար գիտել թէ ոեւէ կերպով մ'այս հաստակոտրը Արարանանց Պատմութեան եօթը բաժանումները կը հաստատեն:

Իսկ մեր Մատենադարանի ձեռագրերը, զոր ծանօթ արցոյցից Կերպումութեանս մէջ (էջ 335), ԴԻ՛ր եղանակէն ուղարկէ ՁԻ՛ր ին Կանցիք. այսինքն՝ դպագրութեանց ԽԻ՛ր եւ ՁԻ՛ր եղանակներն այս ձեռագրում իբրուտ կցուած են առանց մասելու բովանդակութեան: Այս խումբին ձեռագրեր մը մասին իմ բարեկամ Տ. Խ. Արք. Ստիգանտ (այժմ Եպիսկոպոս Ի) ինձ սա տեղեկութիւնը հաճեցաւ տալ, յայտնելով միանգամայն իւր կարծիքը — «Ե. եղանակը երկու է բաժանված, եւ Վեներաբոնում բաժանել են ձոտ 100 տարի առաջ: Եղիշէի մի բուն եղանակը պակասուեւ, ինչպէս երեւում է զանազան ձեռագրակերտից, որ տեղ գրված է թէ «Ես այս եղանակը չգրեցի, որովհետեւ իմ արտագրած ձեռագրի մէջ նա չկայ» Գ. Ից ուղղակի անցնում է Ձ. եղանակին»:

1 Ելան-ի բառին Պատմագրին գրքն սակ կրնաուորէ թեան մասնաւոր կերպով առնելով է որ Կար. Հայկ. սպակո կը սահմանէ. «Չառապանակ միակ էրաց կամ անցից անձեւց, բոտ անք են Գլու-ի Բանից», »